

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วิกฤตการณ์และความอ่อนแอของสังคมต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั่วทุกมุมโลก เป็นผลผลิตจากการกำหนดของระบบทุนนิยมโลกและตลาดการค้าเสรี โดยเฉพาะการสร้างอิทธิพลครอบงำทางวัฒนธรรมในเชิงทุนและสินค้า (นอร์เบอร์ก-ฮอดจ์ 2545 : 16-89) เศรษฐกิจกลายเป็นตัวกำหนดและชี้นำวัฒนธรรมซึ่งส่งผลในการสร้างและเปลี่ยนแปลงค่านิยม วิธีคิด และพฤติกรรมอันเป็นวิถีชีวิตของชุมชน ทำให้ความเชื่อทางศีลธรรมและจิตวิญญาณถูกรวมอยู่ภายใต้อำนาจของระบบเศรษฐกิจ การสนับสนุนอัตลักษณ์ระดับโลกแลกรมาด้วยความสูญเสียอัตลักษณ์ของชุมชนและท้องถิ่นที่กลายเป็นความด้อยกว่าและล้าสมัยซึ่งต้องปรับตัวให้เข้ากับระดับโลก

กระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้เป็นภาพปรากฏของชุมชนชนบทที่ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง มีการเคลื่อนย้ายทรัพยากรจากชนบทสู่ภาคอุตสาหกรรมเพื่อสร้างความมั่งคั่งให้ชุมชนเมือง ผลที่ตามมาคือชุมชนชนบทได้สูญเสียโอกาสในการใช้ทรัพยากรเพื่อพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมลง พลังความเข้มแข็งของกลุ่มความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยและกลุ่มเครือญาติในชุมชนลดน้อยลง การแข่งขันเพื่อสร้างฐานะทางเศรษฐกิจกลายเป็นวิถีใหม่ที่เห็นรูปธรรมได้ชัดเจนและเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จของชีวิต ประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและเคยเกื้อหนุนให้ชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้กลับลดถอยความสำคัญลง ปัญหาต่างๆ เหล่านี้เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตชุมชนอย่างแนบแน่นและใกล้ชิดกับแรงผลักดันจากนโยบายของรัฐ

จากวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งในระดับบุคคล ชุมชน ประเทศ และโลก ทำให้มีผู้อธิบายถึงเหตุปัจจัยและเชื่อมโยงปัญหาต่างๆ ไว้มิใช่น้อย พร้อมกับได้ชี้ทางรอดทางเลือกที่จะก้าวพ้นวิกฤตการณ์ต่างๆ แต่ปัญหาทั้งหลายก็ยังปรากฏอยู่และสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น (เอกวิทย์ ณ ถลาง 2544 : 35) เนื่องจากภายใต้ระยะเวลาการเปลี่ยนผ่านจากชุมชนชนบทสู่ชุมชนเมืองได้เกิดขึ้นอย่าง

รวดเร็วและต่อเนื่อง ยิ่งมีอัตราเร่งของการเปลี่ยนแปลงมากเท่าใด คุณค่าทางวัฒนธรรมในสังคม เดิมก็ยิ่งจะได้รับผลกระทบมากขึ้นและเร็วขึ้นเท่านั้น

แม้กระทั่งชุมชนชนบทภาคใต้ที่เดิมดำรงชีพจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ซึ่ง เอื้อให้เกิดปัญหาในการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง โดยมีระบบอุดมการณ์อำนาจ ระบบ คุณค่า และระบบภูมิปัญญาที่ควบคุมการใช้ทรัพยากรและทำให้ศักยภาพในการจัดการของชุมชน ชนบทเข้มแข็งไปด้วย เช่น ระบบการผลิต การรักษาระบบนิเวศ การแพทย์พื้นบ้าน งานบุญ ประเพณี เป็นต้น แต่เมื่อนโยบายและกระแสการพัฒนาจากภายนอกเข้าสู่ชุมชน โรงเรียนเข้ามา จัดระบบการศึกษาแทนวัดที่เคยเป็นศูนย์กลางของชุมชน รวมทั้งการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจ การค้าและเงินตรา เกษตรแผนใหม่ และแพทย์แผนใหม่ ชุมชนชนบทจึงถูกจัดระบบภายในใหม่ ตามใจภายนอก การเปลี่ยนแปลงต่างๆ เหล่านี้ทำให้ชุมชนชนบทละทิ้งฐานเดิม เปลี่ยนวิถีชีวิต เปลี่ยนอาชีพ ยากจนลง และเป็นหนี้ เมื่อศักยภาพของชุมชนด้อยค่าและอ่อนแอลงย่อมส่งผลให้ สิทธิและอำนาจในการจัดการไม่ลงตัว จนกระทั่งนำไปสู่ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ความขัดแย้ง ความเห็นแก่ตัว และความอ่อนแอของสังคมในที่สุด

ประเวศ วะสี (2541: 8-9) ซึ่งให้เห็นว่า สังคมไทยมีความอ่อนแออยู่ 5 ประการ ได้แก่ ศีลธรรม ปัญญา ระบบเศรษฐกิจ ระบบรัฐ และสังคม องค์ประกอบดังกล่าวมีความสัมพันธ์ซึ่งกัน และกัน สังคมที่มีความสัมพันธ์ทางดีจะอ่อนแอ มีการเรียนรู้น้อย ปราศจากการคานอำนาจและ การตรวจสอบอำนาจ ซึ่งตรงกันข้ามกับสังคมที่มีความสัมพันธ์ทางราบและตั้งอยู่บนหลักศีลธรรม พื้นฐานที่ว่าทุกคนมีคุณค่าแห่งความเป็นคนเสมอกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีศักยภาพที่จะรวม กลุ่มด้วยความเท่าเทียมกัน และเรียนรู้ร่วมกันเป็นประชาสังคม (Civil Society)

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาของการพัฒนาสังคมไทยเห็นได้ว่า ชุมชนชนบทถูกลดทอน สิทธิและอำนาจในการจัดการวิถีชีวิตของตนเอง แต่ถูกกำหนดให้ตอบสนองความต้องการของ ระบบทุนนิยมและสวนทางกับหลักความพอเพียงในการใช้ทรัพยากร วิฤตความอ่อนแอที่เกิดขึ้น ดังกล่าวทำให้ประชาชนในชนบทเริ่มตั้งคำถามและวิพากษ์การพัฒนาว่าเป็นตัวก่อปัญหา พร้อมทั้งเรียกร้องให้ทุกภาคส่วนร่วมกันเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนทุกระดับในประเทศไทย

อย่างไรก็ตาม ภาพปรากฏ "ชุมชนเข้มแข็ง" ที่รัฐเป็นผู้นำยังมีลักษณะการรวมศูนย์ การจัดการโดยใช้การจัดตั้งในมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ เป็นการพยายามสร้างชุมชนในเชิง ปริมาณและแสวงหาชุมชนที่เข้มแข็งอยู่แล้วมาตอบสนองในทางนโยบาย ต่างกับชุมชนเข้มแข็งที่ ชาวบ้านเป็นผู้นำซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลวัตของโครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนที่เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา มีการจัดการที่สอดคล้องกับบริบทของแต่ละชุมชนอย่างหลากหลาย จึง

เป็นการสร้างชุมชนในเชิงคุณภาพที่สามารถขยายผลได้กว้างขวางมากกว่า (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา 2542 : 24-30)

ปรากฏการณ์ดังกล่าวไปแล้วข้างต้นจึงเป็นที่มาและความสำคัญของการศึกษาความเข้มแข็งและการพึ่งตนเองได้ของชุมชนชนบทในสังคมไทย โดยยึดชุมชนเป็นศูนย์กลางในการศึกษาปรากฏการณ์การพัฒนาสังคมในเชิงคุณภาพ จากรูปธรรมความเข้มแข็งของชุมชนชนบทเล็กๆ จำนวนหนึ่งที่รับมือกับความเปลี่ยนแปลงผันผวนอย่างมีสติ ให้อุปถัมภ์และจิตวิญญาณร่วมของชุมชนในการพึ่งตนเอง เพื่อแก้ไขปรับปรุงวิถีชีวิตของชุมชนให้สามารถดำรงอยู่ได้ภายใต้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและซับซ้อน

ชุมชนหนึ่งที่ได้ขยายแนวคิดและกระบวนการ “พึ่งตนเอง” ทั่วประเทศ คือ “ชุมชนไม้เรียง” ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยเกษตรกรชาวสวนยางพาราต้องเผชิญกับปัญหาหนี้สินและความยากจน เนื่องจากวิถีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่ต้องขายเพื่อให้ได้เงินและนำมาซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคจากภายนอกชุมชน ในขณะที่ผลผลิตทางการเกษตรก็ถูกกำหนดราคาโดยกลไกตลาดภายนอก ส่งผลให้ชาวบ้านมีฐานะยากจนและเกิดปัญหาต่างๆ ตามมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนอ่อนแอและปล่อยให้กลไกภายนอกเข้ามาจัดการแทน

จากสภาพปัญหาดังกล่าวข้างต้น “ประยงค์ รณรงค์” ในฐานะผู้นำธรรมชาติที่สั่งสมประสบการณ์และผ่านการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง ได้ร่วมมือกับอาสาสมัครชาวบ้านในชุมชนจัดทำ “แผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเองตำบลไม้เรียง” เพื่อเป็นเครื่องมือกำหนดทิศทางการพึ่งตนเองของชุมชน โดยตัวแทนในแต่ละหมู่บ้านได้ร่วมกันจัดเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งที่เป็นสภาพปัญหาและศักยภาพของชุมชน เพื่อกำหนดเป็นวิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์ และภารกิจขององค์กรและชุมชน รวมทั้งนำแผนที่ได้ไปสู่การปฏิบัติที่สอดคล้องกับบริบทที่เป็นจริงในชุมชน โดยให้องค์กรชาวบ้านคือ “ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง” เป็นองค์กรกลางระดับตำบลทำหน้าที่ในการขับเคลื่อนกระบวนการพึ่งตนเอง ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าบทเรียนและประสบการณ์ของชุมชนไม้เรียงอาจใช้เป็นกรณีศึกษาสำหรับชุมชนอื่นได้อย่างดียิ่ง

การวิจัยเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้สู่การจัดการแบบชุมชนพึ่งตนเอง : ศึกษากรณีตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช” จึงมุ่งอธิบายถึงบริบทการเปลี่ยนแปลงและกระบวนการพึ่งตนเองที่เกิดขึ้นในชุมชน ผลของการวิจัยที่สามารถอธิบายถึงปรากฏการณ์และกระบวนการปรับตัวเหล่านี้ได้อย่างชัดเจนเป็นเรื่องสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากในบริบทของสังคมสมัยใหม่มีความจำเป็นที่ชุมชนจะต้องเรียนรู้ให้รู้ตัวเอง เรียนรู้ให้รู้สิ่งภายนอกตัว เรียนรู้ให้รู้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวเองกับสิ่งนอกตัวทั้งใกล้และไกล และสามารถจัดความสัมพันธ์

เหล่านี้ให้เกื้อกูลกันได้อย่างลงตัว (ประเวศ วะสี 2541) แม้กระทั่งในรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน พ.ศ. 2540 หรือพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 หรือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ก็ล้วนให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง จากฐานรากทั้งในชนบทและเมืองโดยการเกื้อหนุนจากภาครัฐและภาคอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผลของการวิจัยในครั้งนี้จึงเป็นบทเรียนและประสบการณ์ที่มุ่งหวังให้ชุมชนต่างๆ ในสังคมไทยได้เรียนรู้ ได้สร้างภูมิคุ้มกัน และสร้างภูมิปัญญาในการจัดการแก้ไขปัญหาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของแต่ละชุมชน เมื่อชุมชนทุกระดับมีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้แล้ว ย่อมส่งผลให้ประเทศชาติเข้มแข็งและพึ่งตนเองไปด้วยได้อย่างมั่นคง

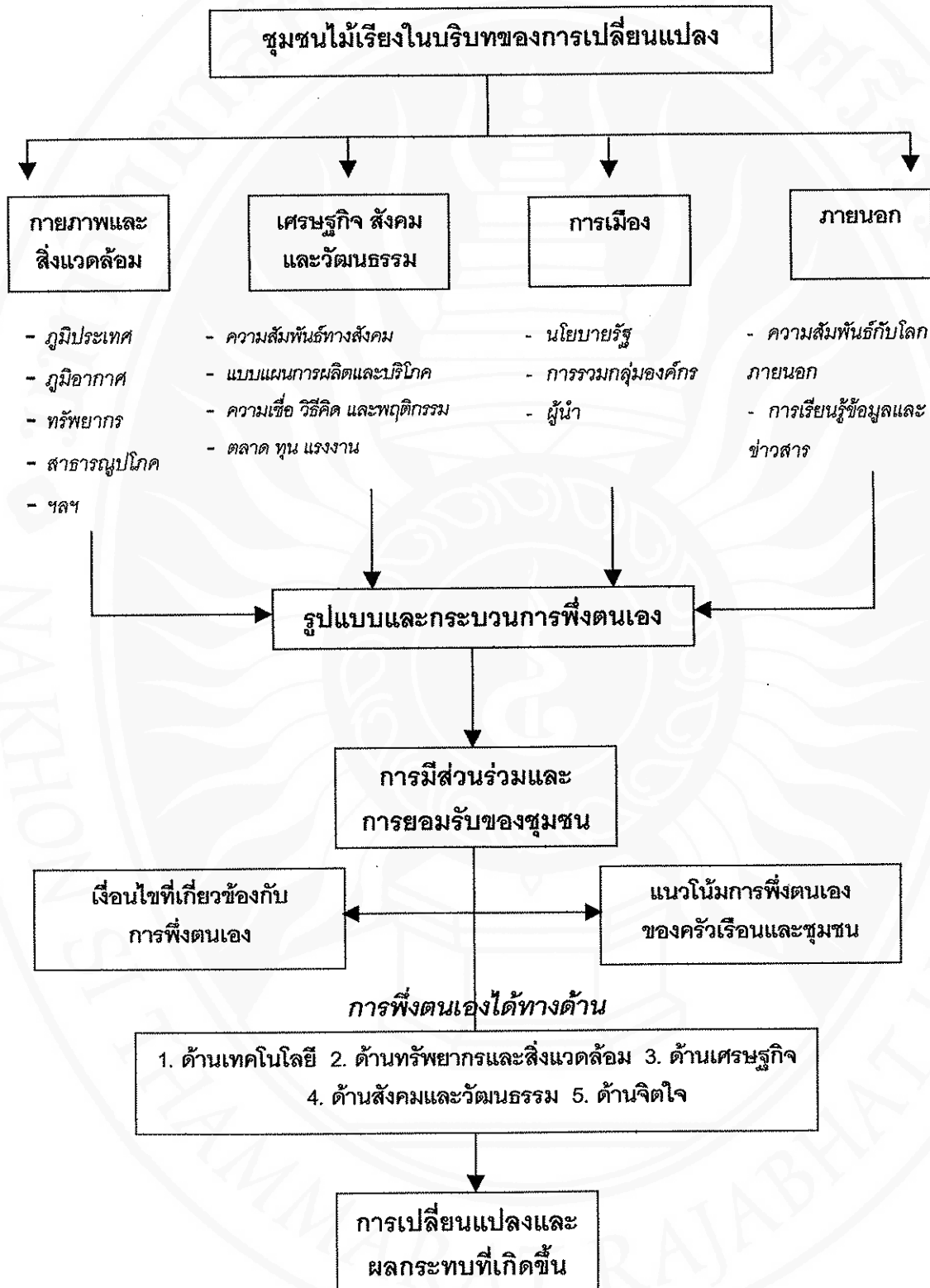
วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงบริบทการเปลี่ยนแปลงและกระบวนการปรับตัวของชุมชนไม้เรียง
2. เพื่อศึกษาถึงรูปแบบและกระบวนการพึ่งตนเอง เงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง และแนวโน้มการพึ่งตนเองของครัวเรือนและชุมชนไม้เรียงภายใต้บริบทของสังคมสมัยใหม่

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้สู่การจัดการแบบชุมชนพึ่งตนเอง : ศึกษากรณีตำบลไม้เรียง อำเภอควน จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นการศึกษา "วิธีคิด" ที่ครอบคลุมกระบวนการคิดและผลผลิตของความคิดเป็นสำคัญ ซึ่งการศึกษาในประเด็นดังกล่าวนี้มีความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจภาพรวม (Holistic View) ของสังคมที่ศึกษา เพื่อเป็นเครื่องมือแนวทางในการกำหนดประเด็นสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนดไว้ และเพื่อให้สามารถอธิบายถึงกระบวนการและปัจจัยกำหนดการเกิดของกระบวนการพึ่งตนเองอันได้แก่ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยด้านสังคม ปัจจัยด้านวัฒนธรรม ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม และปัจจัยภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้องโดยมีอวกาศปฏิเสธรเงื่อนไขในเชิงนโยบายของรัฐได้ เนื่องจากการศึกษากระบวนการพึ่งตนเองของชุมชนนั้นปัจจัยประกอบไม่ใช่เพียงแค่ชุมชนเป็นผู้กำหนดแต่ประการเดียว แต่ล้วนเกี่ยวโยงอยู่กับโครงสร้างอำนาจของรัฐและพลังของระบบตลาดที่สัมพันธ์กับชุมชนอย่างแนบแน่น ทั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์ไว้ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

การวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้สู่การจัดการแบบชุมชนพึ่งตนเอง : ศึกษากรณี ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้กำหนดพื้นที่เป้าหมายในการศึกษา ครอบคลุมทั้งตำบล โดยตำบลไม้เรียงประกอบด้วย 10 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านทุ่งไหม้ บ้านหนองหาด บ้านทานพอ บ้านหาดทรายแก้ว บ้านหนองท่อม บ้านกันละ บ้านหนองม่วง บ้านหนองตรุด บ้านตรอกไม้แดง และบ้านควนนนท์ ด้วยเหตุที่การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาประสบการณ์ของชุมชนเพื่อสังเคราะห์บทเรียน การคัดเลือกพื้นที่กรณีศึกษาจึงเป็นการคัดเลือกแบบเจาะจงเพื่อให้สอดคล้องกับประเด็นที่ต้องการจะศึกษา

พื้นที่ดังกล่าวนี้ถือเป็นตัวแทนของชุมชนที่เผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว “สวนยางพารา” เหมือนกับพื้นที่โดยทั่วไปในภาคใต้ เป็นชุมชนที่ได้รับริเริ่มจัดการแก้ไขปัญหาท้องถิ่นด้วยแนวคิดการพึ่งตนเอง มีผู้นำชาวบ้านซึ่งเป็นครูภูมิปัญญาที่เข้มแข็งมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน มีการจัดความสัมพันธ์รวมถึงการเชื่อมโยงกับแหล่งเงินทุน และองค์ความรู้ภายนอกชุมชน อีกทั้งยังได้รับการกล่าวถึงและการยอมรับแนวคิดอย่างกว้างขวางทั้งในระดับภูมิภาคและระดับประเทศ ซึ่งผลการศึกษาที่ได้จะเป็นประโยชน์สำหรับชุมชน องค์การภาครัฐ องค์กรเอกชน และองค์กรอิสระต่างๆ ที่มุ่งเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้อย่างสอดคล้องมากยิ่งขึ้น

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้สู่การจัดการแบบชุมชนพึ่งตนเอง : ศึกษากรณี ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้จำแนกขอบเขตด้านเนื้อหาในการศึกษาไว้ดังนี้

2.1 ชุมชนไม้เรียงในบริบทของการเปลี่ยนแปลง

2.1.1 การตั้งถิ่นฐานและสภาพทั่วไปของชุมชนในปัจจุบัน

2.1.2 พัฒนาการของชุมชน

2.1.3 ความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง และสังคม

ภายนอก

2.1.4 การเปลี่ยนแปลงทางความคิด ค่านิยม และการปรับตัวของชาวบ้าน

2.2 กระบวนการเรียนรู้และการจัดการชุมชนสู่การพึ่งตนเอง

2.2.1 พัฒนาการของการพึ่งตนเองในชุมชน

2.2.2 การขยายตัวขององค์กรและกระบวนการพึ่งตนเองในชุมชน

2.2.3 กระบวนการมีส่วนร่วมและการยอมรับของชุมชน

2.3 แนวโน้มและเงื่อนไขที่เกี่ยวกับการพึ่งตนเองของครัวเรือนและชุมชน

2.3.1 แนวโน้มการพึ่งตนเองของครัวเรือนและชุมชน

2.3.2 เงื่อนไขที่เกี่ยวกับการพึ่งตนเอง

2.3.3 การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้น

นิยามศัพท์เฉพาะ

กระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) ในที่นี้หมายถึง การรู้ การคิด และการปฏิบัติจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างภายในและภายนอกชุมชน ทั้งที่สามารถมองเห็นได้และไม่สามารถมองเห็นหรือสังเกตได้โดยตรง เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นซ้ำๆ ต่อเนื่องและตลอดชีวิต ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านวิถีคิดและพฤติกรรม เพื่อพยายามแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจริงของชุมชนไม่เรียง เป็นการเปิดโอกาสให้ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนกลายมาเป็นความสัมพันธ์เชิงสาธารณะ

การพึ่งตนเอง (Self-Reliance) ในที่นี้หมายถึง การมีปัญญา ความรู้ความสามารถในการเลือกสรร จากการปะทะสังสรรค์เชื่อมโยงระหว่างตนเองกับบุคคลอื่นและสภาพแวดล้อมอย่างเป็นพลวัต ยืนอยู่บนความสามารถในการจัดการตนเองได้ตามศักยภาพ สามารถระดมและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างมีคุณค่า มีอิสระในการกำหนดเป้าหมายและการตัดสินใจ และใช้ระบบคุณค่าทางภูมิปัญญาได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับบริบทของชุมชน ไม่ใช่ในลักษณะสังคมที่อยู่อย่างโดดเดี่ยวโดยไม่พึ่งพาใคร

แผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเองตำบลไม่เรียง ในที่นี้หมายถึง การสร้างกระบวนการเรียนรู้และการจัดการร่วมกันของสมาชิกในชุมชนไม่เรียง เพื่อสร้างเครื่องมือในการเพิ่มขีดความสามารถของสมาชิกในชุมชนให้รู้เท่าทันกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สามารถเชื่อมโยงและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเอง ครอบครัว และชุมชนกับโครงสร้างภายนอกได้อย่างเป็นระบบ โดยชาวบ้านเป็นผู้ทำ เป็นเจ้าของ และเป็นผู้ใช้เครื่องมือที่ร่วมกันกำหนดขึ้น

ผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน ในที่นี้หมายถึง ค่ายกย่องบุคคลที่มีลักษณะเป็นนักเรียนผู้
นักค้นหา นักจัดการ นักฟื้นฟูประยุกต์ และเป็นผู้เสริมสร้างสิ่งใหม่บนรากฐานเดิมผสมผสานให้
สอดคล้องกับบริบทของชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อรักษาเสถียรภาพของชุมชนให้ดำรงอยู่ได้อย่าง
กลมกลืน

องค์กรชาวบ้าน ในที่นี้หมายถึง การรวมตัวกันของสมาชิกในชุมชนเพื่อเรียนรู้และ
จัดการตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ร่วมกัน โดยมีข้อตกลงหรือกติกาในการปฏิบัติ
สำหรับสมาชิกที่รวมกลุ่มกันด้วยความสมัครใจ ซึ่งหมายรวมถึงทั้งกลุ่มที่จดทะเบียนถูกต้องตาม
กฎหมายและกลุ่มที่รวมตัวกันโดยอิสระ

กระบวนทัศน์ (Paradigm) ในที่นี้หมายถึง วิธีคิด วิธีการให้คุณค่า และวิธีการ
ปฏิบัติ ซึ่งเกิดจากการสั่งสมความรู้ ประสบการณ์ และวัฒนธรรมที่ผ่านการสืบทอดและปรับปรุง
ของแต่ละบุคคลหรือกลุ่มคนแต่ละกลุ่มในแต่ละยุคสมัย โดยตั้งอยู่บนทัศนะพื้นฐานประการหนึ่งที
คนมีต่อความเป็นจริง

ศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน (Community Learning Centre) ในที่นี้หมายถึง
การจัดการศึกษาโดยองค์กรชาวบ้านในชุมชนเป็นแกนหลักในการดำเนินงาน เพื่อสร้างโอกาสใน
การเรียนรู้และเสนอทางเลือกในการดำเนินชีวิตให้แก่สมาชิกในชุมชน โดยมีองค์ประกอบสำคัญ 4
ประการ ได้แก่ ผู้รู้ องค์ความรู้ การจัดการองค์ความรู้ และผู้เรียนรู้

วิสาหกิจชุมชน (Community Enterprise) ในที่นี้หมายถึง กระบวนการประกอบการ
โดยที่สมาชิกในชุมชนไม่เรียงเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต การค้า และการเงิน เพื่อให้เกิดการสร้าง
รายได้และอาชีพรวมทั้งเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ
และแบ่งทุกข์แบ่งสุขซึ่งกันและกัน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้สู่การจัดการแบบชุมชนพึ่งตนเอง : ศึกษากรณีตำบล
ไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นการวิเคราะห์ถอดบทเรียนจากประสบการณ์จริง
ของชุมชน (Phenomenological Study) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative
Research) ด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและบุคคลที่เป็นผู้บอกข้อมูลหลักในภาคสนาม
โดยการลงพื้นที่ของผู้วิจัย (Field Work) และใช้รูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive
Analysis) ในการนำเสนอผลการวิจัย ซึ่งมีขั้นตอนในการดำเนินการดังนี้

1. แหล่งข้อมูลในการวิจัย

ผู้วิจัยได้จำแนกประเภทของผู้บอกข้อมูลหลักในการศึกษาออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1.1 สภาผู้นำชุมชนไม้เรียงซึ่งเป็นตัวแทนจากแต่ละหมู่บ้านได้มารวมตัวกันโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และร่วมกันศึกษาปัญหาต่างๆ ในตำบลไม้เรียง โดยเฉพาะการตอบโจทย์ชีวิตของชุมชนที่ว่า “ทำอย่างไรชุมชนไม้เรียงจึงจะพึ่งตนเองได้” สภาผู้นำชุมชนไม้เรียงในฐานะองค์กรชาวบ้านจึงถือเป็นกลุ่มแกนนำที่สำคัญ (Core Group) ในการเริ่มต้นของการสร้างรากฐานกระบวนการพึ่งตนเองให้เกิดขึ้นในชุมชน

1.2 สมาชิกในชุมชน ทั้งบุคคลและครัวเรือนที่เข้าร่วมกิจกรรม เคยเข้าร่วมกิจกรรม และไม่เคยเข้าร่วมกิจกรรม เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมและการยอมรับแนวคิดการพึ่งตนเอง เงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง และแนวโน้มการพึ่งตนเองของครัวเรือนและชุมชน

1.3 ผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านในชุมชน โดยใช้ “ศูนย์การเรียนรู้” ในพื้นที่ที่มีอยู่แล้วเป็นจุดเริ่มต้นในการเก็บข้อมูล เช่น ศูนย์เพาะเลี้ยงปลาน้ำจืด ศูนย์การแพทย์แผนไทย ศูนย์แปรรูปอาหารสัตว์ ศูนย์แปรรูปข้าว ศูนย์เพาะเลี้ยงสุกร เป็นต้น แล้วค่อยขยายครอบคลุมผู้รู้หรือปราชญ์ด้านอื่นๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการพึ่งตนเอง เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินงาน เงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง และแนวโน้มการพึ่งตนเองของชุมชนในอนาคต

1.4 บุคคลแวดล้อม ซึ่งหมายรวมถึงผู้นำหรือสถาบันทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น ผู้นำกลุ่ม องค์กรการบริหารส่วนตำบล ผู้อาวุโส เป็นต้น เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมทั้งข้อมูลที่เป็นแนวคิดในการพัฒนาของชุมชน

สำหรับกลุ่มเป้าหมายในการวิจัยนั้น แม้ในขั้นแรกจะมีการคัดเลือกตัวแทนหรือผู้บอกข้อมูลหลัก (Key Informants) ในแต่ละกลุ่มผู้บอกข้อมูลแล้วก็ตาม แต่ก็มีอาจจะเลยบุคคลรายอื่นๆ หรือบุคคลแวดล้อมที่มีได้เป็นผู้บอกข้อมูลหลัก แต่อาศัยอยู่ในบริบทเดียวกันและมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันกับผู้บอกข้อมูลหลัก รวมทั้งมีอาจจะเลยแหล่งข้อมูลที่เป็นผู้หญิงได้เนื่องจากมีบทบาทสำคัญทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน และยังคงคำนึงถึงเกณฑ์อื่นด้วย เช่น อาชีพ อายุ เพศ วัย องค์ความรู้ และประสบการณ์ เป็นต้น

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 เอกสารประกอบการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ เอกสารแนวสัมภาษณ์ทั่วไป หรือแนวคำถาม และเอกสารแบบสอบถามเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของครัวเรือนและชุมชน

2.2 แผนที่แสดงศักยภาพทางสังคม เช่น สถาบันทางสังคม ทรัพยากรธรรมชาติ

เป็นต้น

2.3 สมุดบันทึกการสัมภาษณ์และการสังเกต เทปบันทึกเสียง และกล้องถ่ายรูป

3. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 ศึกษาเอกสารทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ เพื่อรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นก่อนลงพื้นที่ ข้อมูลที่สำคัญในขั้นนี้คือ ข้อมูลด้านแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยทั่วไป งานวิจัยในพื้นที่ศึกษา และแนวนโยบายรัฐ ซึ่งนำมาใช้สำหรับการกำหนดกรอบแนวคิด ประเด็นสำคัญ แนวคำถาม และตอบคำถามเบื้องต้นบางประการเพื่อเชื่อมโยงกับหัวข้อที่ศึกษา

3.2 ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลเอกสารและแหล่งข้อมูลบุคคลในภาคสนาม (Field Work) ระหว่างเดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2546 และได้เข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมอีกเป็นครั้งคราวเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น แม้ว่าตำบลไม้เรียงจะเป็นหน่วยพื้นที่ทางการปกครอง แต่ผู้วิจัยก็ไม่ละเลยที่จะมองผ่านพื้นที่ทางวัฒนธรรมด้วย เพื่อให้การอธิบายกระบวนการทางสังคมได้ครอบคลุมนัยยะของกระบวนการเคลื่อนไหวในการสร้างจิตสำนึก การขยายผล หรือการขยายตัวของเครือข่ายทั้งในเชิงสังคมและเชิงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นตัวตนที่แท้จริงและมีพลังในการต่อสู้เปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายด้วย

ในการทำงานภาคสนามนั้นผู้วิจัยได้สำรวจชุมชนเพื่อทำแผนที่กายภาพ (Physical Map) และแผนที่ทางสังคม (Social Map) ก่อนเป็นอันดับแรก แล้วเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสำรวจพื้นที่เพื่อค้นหากลุ่มเป้าหมายและผู้บอกข้อมูลหลัก (Key Informants) โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Indepth Interview) และการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการจากแนวคำถาม (Guideline) และแบบสอบถามเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของครัวเรือนและชุมชน รวมทั้งข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม การสังเกตการณ์ด้วยการเข้าร่วมการประชุมกับกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย และการบันทึกการสนทนาอย่างละเอียดลงในสมุดจดบันทึกและใช้เครื่องบันทึกเสียงในบางราย

3.3 ถอดข้อมูลจากแถบบันทึกเสียงและการจดบันทึกออกมาเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อนำมาวิเคราะห์และเรียบเรียงหลังจากที่ได้ข้อมูลมาในแต่ละครั้ง ในบางประเด็นที่พบว่าข้อมูลขาดความครบถ้วนสมบูรณ์ก็ย้อนกลับไปเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมจนเพียงพอสำหรับตอบคำถามในการวิจัยครั้งนี้

3.4 การตรวจสอบข้อมูล เพื่อให้ข้อมูลที่ได้มามีความเชื่อถือได้ ครบถ้วน และเป็นการประเมินคุณภาพของข้อมูลว่าอยู่ในระดับที่จะนำมาวิเคราะห์และตอบปัญหาได้ ผู้วิจัย

จะใช้วิธีการนำเสนอข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนและบุคคลที่อยู่ในปรากฏการณ์ที่ศึกษาอย่างละเอียด อันได้แก่ ข้อมูลด้านกายภาพและนิเวศ ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ข้อมูลด้านการเมือง และข้อมูลความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน แล้วนำมาเชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยซึ่งจะส่งผลให้การวิเคราะห์ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังตรวจสอบได้อีกหลายวิธี ได้แก่ การใช้ทัศนนะของคนในที่เป็นเจ้าของข้อมูลร่วมตรวจสอบข้อมูล วิธีการเก็บข้อมูลที่แตกต่างกัน เช่น การเปลี่ยนแหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคล เวลา หรือสถานที่ที่ให้ข้อมูล การใช้ข้อมูลหรือลักษณะคำถามที่แตกต่างกัน เป็นต้น การเปรียบเทียบและแยกแยะข้อมูลด้านทัศนคติ หรือข้อมูลบริบทของเหตุการณ์ และความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูล รวมถึงการจดบันทึกข้อมูลที่ละเอียด สอดคล้อง และเจาะลึกเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้อง

สำหรับวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ข้อมูลที่ได้มีคุณภาพและเป็นธรรมชาติมากที่สุด ผู้วิจัยได้อาศัยการใช้ศิลปะคือการมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีควบคู่ไปกับกระบวนการและเครื่องมือนำทางในการมองหาข้อมูลให้ได้มากที่สุดและเร็วที่สุด ทั้งนี้ความรู้ที่ได้จากการวิจัยย่อมเป็นทัศนนะของผู้วิจัยในฐานะผู้ศึกษาที่เป็นคนนอกชุมชน ไม่ใช่ทัศนนะของคนในชุมชนที่เป็นผู้เรียนรู้และจัดการเองโดยตรง ผลการศึกษาจึงเป็นเพียงสิ่งที่ผู้วิจัยได้เรียนรู้และนำมาวิเคราะห์โดยใช้แนวคิด ทฤษฎี ประสบการณ์ และมุมมองของผู้วิจัยเท่านั้น

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลในเบื้องต้นต้องกระทำร่วมกันกับการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในแต่ละครั้ง และกระทำภายหลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูลไว้ครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว ซึ่งกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นแบ่งออกได้ดังนี้

4.1 จำแนกประเภทของปรากฏการณ์และจัดเก็บข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่

เมื่อได้ข้อมูลแต่ละครั้งก็นำเอาข้อมูลที่มีลักษณะคล้ายกันมารวมกันไว้และหาความสัมพันธ์เชิงเหตุผล (Logical Relation) เช่น การจำแนกประเภทของกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา การจำแนกตามขอบเขตของเนื้อหา เป็นต้น โดยอาจจะใช้เหตุผลของกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษาหรือพื้นฐานทางวัฒนธรรมของชุมชนที่ศึกษาเป็นเกณฑ์ และนำไปเชื่อมโยงกับการวิเคราะห์และเหตุผลของผู้วิจัยร่วมด้วย

4.2 ประมวลข้อมูลแต่ละหมวดหมู่

นำข้อมูลแต่ละหมวดหมู่ที่ได้จำแนกไว้มาค้นหาความหมาย องค์ประกอบ และเชื่อมโยงให้เห็นภาพรวมของชุมชน รวมทั้งการตีความเพื่ออธิบายตามประเด็นที่ศึกษาพร้อมๆ

กับการเชื่อมโยงแนวคิดและทฤษฎีที่ได้ศึกษาไว้แต่ต้น และมีการทบทวนเพิ่มเติมเพื่อให้สอดคล้องกับข้อมูลจริงที่ได้จากพื้นที่

สำหรับวิธีการวิเคราะห์ที่ใช้การวิเคราะห์จากข้อมูลที่ได้ในภาคสนาม และบางส่วนของวิเคราะห์จากเอกสาร (Document Analysis) ร่วมด้วย โดยผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน แนวคิดและทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท และแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเผยแพร่และการแพร่กระจายนวัตกรรมเพื่ออธิบายเนื้อหาการวิจัยตามที่ได้กำหนดไว้

5. การนำเสนอผลการวิจัย

แม้ว่าผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิด วิธีดำเนินการวิจัย และขอบเขตเนื้อหาสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลในบางส่วนแล้วก็ตาม แต่การนำเอาข้อมูลที่กระจัดกระจายมาเชื่อมต่อเป็นเรื่องที่ยากมาก ผู้วิจัยได้เลือกใช้วิธีการกำหนดหัวข้อย่อยและเขียนโครงบทให้ครอบคลุมไว้ก่อน แล้วจึงนำข้อมูลที่ได้มาเรียบเรียงอย่างต่อเนื่องหลังการเก็บรวบรวมและการวิเคราะห์ข้อมูลในแต่ละครั้ง ซึ่งวิธีการนี้ทำให้ผู้วิจัยได้เห็นทิศทางของข้อมูลและข้อสรุปเบื้องต้น รวมทั้งยังเป็นการเตรียมความพร้อมก่อนและหลังการเก็บรวบรวมข้อมูล ทำให้สามารถเพิ่มเติมข้อมูลเพื่อให้เนื้อหามีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น โดยในบางช่วงของรายงานจะนำเสนอเป็นข้อมูลดิบเพื่อยืนยันปรากฏการณ์ที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ และข้อมูลบางอย่างนำเสนอเป็นผลการวิเคราะห์เพื่อชี้ให้เห็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ทั้งหมดนี้ก็เพื่อให้ภาพตัดต่อที่มีน้ำหนักเพียงพอสำหรับการนำไปอธิบายได้อย่างชัดเจนมากขึ้น

ประโยชน์ของการวิจัย

1. ด้านองค์ความรู้

- 1.1 ได้ทราบถึงบริบทการเปลี่ยนแปลงและกระบวนการปรับตัวของชุมชนไม้เรียง
- 1.2 ได้ทราบถึงรูปแบบและกระบวนการพึ่งตนเอง เจือปนที่เกี่ยวข้อง และแนวโน้มการพึ่งตนเองของครัวเรือนและชุมชนไม้เรียงภายใต้บริบทของสังคมสมัยใหม่

2. ระดับนโยบายหรือหน่วยงาน

- 2.1 เป็นประโยชน์ในการเผยแพร่เชิงนโยบาย เพื่อให้ชุมชนในสังคมเดิมภายใต้กระแสโลกได้เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีคิดจากการตั้งรับมาเป็นการรู้เท่าทัน และสามารถปรับตัวเพื่อจัดการวิถีชีวิตของตนเอง ครัวเรือน และชุมชนได้

2.2 เป็นข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายสำหรับหน่วยงานต่างๆ ที่มีเป้าหมายในการ

เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

3. ระดับชุมชน

3.1 เป็นข้อเสนอแนะสำหรับชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาคือ ชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช

3.2 เป็นทางเลือกสำหรับชุมชนอื่นๆ เพื่อกำหนดวิถีชีวิตของชุมชนเดิมภายใต้กระแสโลก และสามารถปรับตัวให้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงและแรงกดดันจากสังคมภายนอกได้อย่างเหมาะสม